

ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ ВІДНОСИНИ ЯК СУКУПНІСТЬ ВЗАЄМНИХ ПОЗИЦІЙ, НАСТАНОВ ДІТЕЙ ТА ЇХНІХ БАТЬКІВ СТОСОВНО ОДИН ДО ОДНОГО

Сучасні психолого-педагогічні дослідження показують, що найскладнішою і важкою є проблема встановлення оптимальних стосунків у родині між батьками та дітьми в їхні шкільні роки.

Період молодшого шкільного дитинства – це період, коли психічний і соціальний світ дитини помітно розширюється. Якщо до цього все життя дитини проходило головним чином у сім'ї, то з моменту вступу до школи перед нею відкривається більш широкий світ, який складається з однокласників, учителів та інших дорослих і дітей, що проживають по сусідству. Розширення світу дитини відбувається безперервно, хоча і не рівномірно, прискорюючись такими важливими для неї подіями, як вступ до першого класу, вступ до різних клубів, відвідування позакласних занять тощо.

Діти молодшого шкільного віку починають більш чітко і повно усвідомлювати конфлікти та напружену обстановку у власних сім'ях. Багато дітей стають свідками сімейних конфліктів у своїй сім'ї або в сім'ях сусідів. Зростаюча спільність дітей з однолітками суттєво впливає на уявлення дітей про себе і своє місце в суспільстві. Більш широкий життєвий досвід відкриває дітям складності сімейних і дружніх взаємовідносин, а також вчить такої поведінки, якої від них чекає суспільство. Крім того, такий досвід готує ґрунт для розвитку в дітей моральних суджень. Виховання дитини залежить від досвіду спілкування з батьками. Порушення виховання в сім'ї пов'язане з тим, як батьки відносяться до дитини. У конфліктних сім'ях натягнуті відносини між дітьми та батьками призводять до порушення розвитку особистості дитини.

Об'єктом дослідження є дитячо-батьківські відносини як сукупність взаємних позицій, установок дітей та їх батьків по відношенню один до одного.

Предмет дослідження – особливості дитячо-батьківських відносин у молодшому шкільному віці.

Мета дослідження – вивчення особливостей дитячо-батьківських відносин на етапі молодшого шкільного віку.

Гіпотеза дослідження. Навчальна діяльність молодшого школяра виступає опосередкованим фактором дитячо-батьківських відносин: рівень шкільної успішності дитини визначає домінуючі батьківські установки, що, в свою чергу, формує відповідне ставлення дитини до батьків.

Завдання дослідження полягали у вивченні стилів батьківського ставлення до дітей та особливостей ставлення дітей молодшого шкільного віку до батьків і розробці системи роботи з батьками дітей молодшого шкільного віку.

Дослідження проводилося на базі загальноосвітньої школи № 5 м. Слов'янська Донецької обл.

У ході проведеного теоретичного та практичного дослідження були вивчені психологічні аспекти сімейного виховання, розглянуті найпоширеніші теорії сімейного виховання, визначені особливості взаємовідносин молодших школярів з батьками, однолітками та іншими дорослими, а також динаміка батьківського ставлення до дитини.

У період навчання в початковій школі змінюється характер взаємодії “батьки – дитина”. Діти не так прямо виражають своє невдоволення діями батьків, а батьки тепер вже менш занепокоєні привчанням дітей до самостійності та дотриманням ними розпорядку дня; їх більше турбують навчальні навички і досягнення дитини. У молодшому шкільному віці поведінка дітей вимагає меншого, хоча і більш тонкого контролю; однак батьківський контроль зберігає свою важливість. Дослідники відзначають, наприклад, що хлопчики, знаходячись під постійним наглядом батьків, вчаться краще тих, хто позбавлений подібної уваги [1].

Яку батьківську поведінку можна вважати оптимальною? У різні часи думки з цього приводу розрізнялись. Сучасні дослідження вказують на єдину важливу мету дій батьків – сприяти зростанню саморегулюючої поведінки у своїх дітей. Дисциплінарні міри, засновані на авторитеті батьків, більш ефективні для розвитку саморегуляції у дітей, ніж авторитарні методи насадження дисципліни. Коли батьки звертаються до словесних аргументів і пропозицій, дитина схильна домовлятися з ними, замість того, щоб виказувати відкрити неслухняність. Аргументи батьків звичайно торкаються просоціальної поведінки і дотримання соціальних правил. У батьків, пояснюючих своїм дітям можливі наслідки їхніх дій для інших людей, діти, як правило, мають більшу популярність і володіють інтерналізованими моральними нормами. І навпаки, коли батьки обирають силові методи соціалізації, їхні діти з великими зусиллями розвивають інтерналізовані норми та механізми контролю [1].

Таким чином, у взаємовідносинах дітей з батьками необхідне глибоке розуміння внутрішнього світу дітей, урахування психологічних особливостей, уміння передбачити, яка міра впливу може бути успішною для розвитку особистості дитини, здійснення індивідуального підходу. Молодший школяр емоційний, мислить конкретно, намагаючись наблизити сприйняте до реальної дійсності.

Тривалість батьківського впливу визначається міцністю та розумністю їхніх відносин з дитиною, встановлених у період молодшого шкільного віку. У деяких випадках вклад батьків у сумісне регулювання поведінки пригнічує волю дітей, в інших – сприяє збільшенню їх автономії в межах таких відносин. Крім того, взаємодія з батьками дозволяє дітям виправляти і вдосконалювати соціальні навички, які потім стають дуже корисними при взаємодії з однолітками.

Вище розглянута взаємодія у повних сім'ях, але є ще одна категорія сімей – це відсутність одного з членів сім'ї, так звана неповна сім'я. Розглянемо взаємодію з дитиною у випадку, коли дитину виховує одна мати. Відсутність батька знижує як соціальний, так і економічний статус сім'ї. Жінки, що очолюють такі сім'ї нерідко відрізняються психологічною неврівноваженістю внаслідок постійного напруження у безперервній боротьбі за виживання. Багато з них страждають від депресії і невротичної тривожності, що заважає їм стати уважними та турботливими матерями [4].

Зростаючи в таких сім'ях діти можуть зазнавати різного роду труднощі, які відбиваються як на їх психічній зрілості, так і на розумовому розвитку.

У проведених в останні часи дослідженнях робились спроби визначити форми поведінки, які б допомогли розірвати замкнуте коло депресії та безвихідності, характерні для неповних сімей. Результати цих досліджень показали, що якщо працюючі матері у неповних сім'ях мали роботу, яка їм подобається, то їхні діти відрізнялись більш високим рівнем самоповаги і більш сильним почуттям сімейної єдності і солідарності у порівнянні з дітьми, матері яких не працювали [1].

Проводяться також дослідження для вияву характерних для неповних сімей факторів, що негативно впливають на відношення дітей до себе і на їх відносини з матерями. Тобто економічні труднощі відбиваються на психологічному стані матері, впливаючи на її здатність ефективно виконувати свої материнські обов'язки і підтримувати добрі відносини з дітьми. У час безробіття у матерів, які підлягали спостереженню були виявлені симптоми депресії і в цей час вони особливо часто карали своїх дітей. У свою чергу, у дітей, яких частіше карали, сильніше проявлялись ознаки депресії та когнітивного дистресу. Однак, коли діти надавали великого значення тому, що їхні сім'ї підлягають суворим економічним випробуванням, вони проявляли ознаки більшої тривожності, більшого когнітивного дистресу і меншої самоповаги, ніж діти, що не усвідомлюють гіркоти і болу низького існування.

Що ж може розірвати це замкнуте коло економічних труднощів депресивного стану самостійних матерів та психологічних наслідків цього для їхніх дітей? Коли матері усвідомлювали, що можуть отримати суттєву допомогу у вигляді яких-небудь товарів або послуг, - наприклад, коли вони знали, що хтось з боку допоможе їхнім сім'ям, якщо вони захворіють – симптоми депресії проявлялися менше, вони краще себе почували у ролі матерів та рідше карали своїх дітей. Згідно з цими результатами така інструментальна підтримка допомагає зберегти душевне здоров'я матерів, дозволяючи їм почувати себе менш самотніми і більш здатними контролювати обставини. І як наслідок цього, вони рідше карають своїх дітей.

На жаль, та соціальна підтримка, яку частіш за все готові надати родичі та друзі, не завжди є ефективною. У нещодавно проведених дослідженнях вивчали дисциплінарні, способи вирішення проблем і взаємовідносини в сім'ях, де сумісно проживають бабусі, матері й діти. Тут, при так вибудованій системі підтримки, спостерігалася складна взаємодія як корисних, так і тих, що приводять до конфліктів методів виховання, що використовувались матерями і бабусями. Вплив такого сумісного проживання на батьківську поведінку був, переважно, позитивним, коли вік молодих матерів не досягав двадцяти років. Що стосується матері більш зрілого віку, ефективність виховання була вищою, коли вони не проживали сумісно зі старшим поколінням своєї сім'ї. Крім того, бабусі, “що приходять”, надають більш ефективну допомогу і підтримку у вихованні, ніж бабусі, що живуть у цих же сім'ях [1].

У неповній сім'ї може виникнути з самого початку наступна трудність: візьмемо варіант, коли з дитиною залишається матір. Зрозуміло, що самотня мати більш зайнята, ніж матір у повній сім'ї. А можливо, що самотня мати більш зайнята своїми особистими проблемами? Така мати менше займається дитиною, іноді навіть перестає піклуватися про неї. У житті бувають і протилежні випадки. Деякі матері з переляку від того, що вони мало піклуються про дитину, від загостреного усвідомлення своєї відповідальності за неї або від дуже сильної прихильності до “того єдиного, що в неї лишилося”, перенасичують дитину враженнями, всіляко намагаючись прискорити її розвиток [3].

Деякі діти, яких виховували тільки матери і вони знаходились переважно в жіночому середовищі, бувають нестримно радісними і збудженими, коли контактують з чоловіками. Це не пов'язано з швидким виникненням почуття любові, а відбувається за іншою причиною: у спілкуванні з чоловіком дитина відкриває для себе новий, невідомий їй до цієї пори світ.

Виховання дитини в неповній сім'ї має свій зворотний бік. Якщо батьківські обов'язки самотній матері ніхто не ускладнює і не псує, отже й ніхто її не поправляє. Якщо доволі щільні люди не втручаються у виховання її дитини, значить вони їй не допомагають. Вона дійсно одна займається вихованням. Легке прищеплення різних навичок дитині ще не говорить про те, що вони сформовані правильно і корисно. У зв'язку з цим впливає велика небезпека: однобічність виховання. Там, де про виховання дитини не ведуться дискусії, там, де не прийнято радитись та ділитися своєю тривоگوю, де нема з ким поміркувати про цілі та цінності виховання, там діти може відбутися серйозне порушення виховного процесу. Бо прищеплення навичок – навіть самих корисних – це не є сутністю виховання. Дитина повинна вміти цілеспрямовано керувати своїми бажаннями, цікавитись всім, що відбувається навколо неї,

повинна вміти орієнтуватися в нових незвичних для неї умовах. І тому так необхідно вчитися [3].

Конкретні поради, чіткі рекомендації до організації життя в неповних дати майже неможливо, бо це справа, насамперед, самої самотньої матері чи самотнього батька. Однак, своєчасне усвідомлення всіх труднощів та небезпеки для виховання дитини, які можуть виникнути у випадку ізоляції від друзів, близьких людей і навіть родичів, можливо, дасть додаткові стимули для самовиховання, щоб уникнути самотності.

Виховання дитини в неповній сім'ї – це також звичайне нормальне виховання. Тільки воно здійснюється в більш скрутних умовах, тому надзвичайно розумно вчиняє самотня мати чи батько, котрі виховують дитину, коли обмірковують, розуміють ситуацію та шукають правильні шляхи для визначення перешкод, щоб уникнути небезпеки. Необхідно усвідомити, що джерелом багатьох труднощів є сам вихователь, тому він і повинен їх ліквідувати. І це зрозуміло. Наприклад, самотня мати гостро переживає свої життєві обставини, обмірковує їх та передає дитині у вигляді своїх побажань, вимог, виховних методів тощо. Вона усвідомлює атмосферу дому, яку дитина вбирає всією своєю сутністю, зберігаючи її протягом усього свого життя [1].

Здійснений нами аналіз психологічної літератури дозволив виділити оптимальні батьківські позиції, при яких складаються найбільш сприятливі умови для розвитку особистості дитини, а також розглянути деякі аспекти відносин між батьками і дітьми у молодшому шкільному віці. Особливе місце в проблемі дитячо-батьківських відносин займає проблема впливу неповної сім'ї на дитячу психіку, що знаходиться на стадії формування.

На формуючому етапі експериментального дослідження нами широко використовувалося індивідуальне консультування батьків, яке містило у собі кілька етапів [2, 3]. На кожному етапі реалізувалися власні завдання і використовувалися відповідні прийоми.

Завдання першого етапу — створити довірчі, відверті відносини з батьками, особливо з тими, хто заперечує можливість і необхідність співробітництва. Із цією метою застосовувалася така форма індивідуального консультування, як бесіда. У ході короткої первинної бесіди виключалися пряма або непряма критика дій батьків, сумніви в їхній педагогічній компетентності. Зауважимо, що це доречно лише в тактовній формі після аналізу сукупності відомостей про дитину, у тому числі результатів її обстеження. При перших же зустрічах будь-який натяк на несхвалення дій батьків може спровокувати в них сильні захисні реакції і закрити шлях для відвертого обговорення всіх проблем, що наявні в дитині.

Другий етап проводився за підсумками всебічного обстеження дитини. Він мав також кілька цілей: детальний аналіз загального стану психічного розвитку і особистісних особливостей дитини, а також характеру, ступеня і причин виявлених труднощів, обережно обговорювалися перспективи розвитку та навчання дитини, а увага батьків зосереджувалася на їхніх можливостях надання допомоги дитині; роз'яснення конкретних заходів цієї допомоги із урахуванням специфіки розвитку дитини, пояснення необхідності участі батьків у загальній системі психолого-педагогічної підтримки; обговорення проблем батьків, їхнє відношення до труднощів, наявних у поведженні, спілкуванні або навчанні дитини; планування наступних зустрічей з метою виявлення динаміки просування дитини в умовах впливу різнопланових факторів.

На третьому етапі проводилася корекційна робота, змінювалися завдання консультування, які припускали формування в батьків педагогічної компетентності через розширення кола їхніх психолого-педагогічних знань і уявлень; залучення до конкретних корекційних заходів з їхньою дитиною як активних учасників цього процесу.

Найбільш ефективними формами індивідуального впливу на цьому етапі були: спільне обговорення з батьками ходу і результатів корекційної роботи; аналіз причин незначного просування в розвитку окремих сторін психічної діяльності і спільне вироблення рекомендацій щодо подолання негативних тенденцій у розвитку дитини тощо.

Для того щоб взаємодія із сім'єю була результативною, ми вивчали сім'ї на цій підставі планували свою діяльність, будували модель взаємодії із сім'єю. Основними методами вивчення сім'ї були: спостереження, бесіда, тестування, анкетування, діагностика, ділові ігри, аналіз дитячих малюнків, розповідей про сім'ю. І вже після отриманих у результаті досліджень даних ми здійснювали необхідну роботу з батьками.

Які ж форми керівництва сімейним вихованням ми використовували в практичній діяльності?

1. Загальношкільні та класні батьківські збори, у тому числі з психологічних проблем.
2. Науково-практичні конференції, що дозволяють знайомити з новинками в педагогічній і психологічній літературі.
3. Відвідування сімей.
4. Психолого-педагогічні консультації для батьків.
5. Індивідуальні співбесіди.
6. Індивідуальні форми роботи із самоосвіти.
7. Психологічний лекторій для різних категорій сімей.
8. Практикуми - ділові ігри.

Зупинимося детальніше на проведенні названих форм роботи з батьками.

Ефективність батьківських зборів прямо залежить від рівня підготовки педагога або психолога до їх організації та від правильної оцінки місця і ролі пропонованої теми в цілісній структурі психолого-педагогічної роботи.

Кожні батьківські збори необхідно завершувати конкретними рекомендаціями, які зрозумілі людям з різним рівнем батьківської мотивації та реально ними здійснені.

На батьківських зборах доцільно наводити конкретні приклади з життя дітей класу. Але слід урахувати, що негативний факт повідомляється завжди без зазначення прізвища дитини та реальних учасників подій. Участь у зборах лікарів, учених і практиків підвищує їхню значимість для батьків, а систематичність проведення виробляє звичку їх відвідувати. Час і місце проведення зборів мають бути чітко обговорені. Наприклад, перша п'ятниця кожного місяця. А тематика сформульована на спеціальному стенді, присвяченому роботі з батьками.

На батьківських зборах ми активно використовували тренінгові вправи та заняття [5].

Отже, успішність роботи шкільного практичного психолога та вчителів з батьками учнів молодших класів залежить від вибору форм та методів роботи. Практика доводить, що найбільш ефективним є поєднання індивідуальних (консультації) та групових (семінари, практикуми, тренінги) форм роботи.

Таким чином, проведене дослідження представляє нові результати, що дозволяють розширити дані про вікові особливості дитячо-батьківських відносин, які складаються в молодшому шкільному віці, ступінь їх благополуччя, про зв'язки між батьківськими атитудами та особистісними, комунікативними особливостями, а також особливостями поведінки молодших школярів, що формуються у межах даного вікового періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорослі й діти: формування емоційних стосунків / Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка. Навчальний посібник за заг. ред. М.Боришевського, Г.Бевз. – К., 2005.
2. Марінуцькіна О.Е., Замазій Б.О. Порадник практичного психолога. – Харків, 2007.
3. Туріщева Л.В. Робота шкільного психолога з батьками. Навчально-методичний посібник для вчителя. – Харків, 2007.
4. Шаргородська С. Насилля в сім'ї: види, наслідки, шляхи подолання // Соціальний педагог. – 2007. – № 2(2). – С.14-16.
5. Шиншолова Л.І. Партнерська взаємодія з дитиною. Тренінгові заняття з батьками // Дошкільний навчальний заклад. – 2007. – № 1 (07).

Подано до редакції 28.07.08

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються особливості дитячо-батьківських відносин на етапі молодшого шкільного віку. Автор зупиняється на характеристиці стосунків у різних за складом сім'ях та пропонує систему роботи практичного психолога з батьками молодших школярів.

SUMMARY

The article analyses some features of relations between parents and children of junior school age. The author characterises relations in different families and offers the system of work of practical psychologist with the parents of such children.